

Anadolu Türk-İslâm kültür ve medeniyetini oluşturması ve ona temel olması gibi birçok bakımlardan Anadolu Selçukluları devri kültür ve medeniyeti büyük bir önem taşır. Yalnız geçmişte değil, bugün dahi Anadolu'nun dînî ve kültürel karakterini, o devrin fikir akımlarından tecrîd ederek incelemek ve anlamak mümkün değildir. Bu öne-

olan eserler ve vesikalar henüz su yüzüne çıkarılamamış ve değerlendirilememiştir. Bu kütüphane ve arşivlerin muhtevası açıklandığı ölçüde Anadolu Selçukluları devri kültür ve medeniyetinin de karanlıkta kalan bir çok yönlerinin aydınlanacağı muhakkaktır.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında, daha sonra Os-

AHI EVREN KİMDİR ?

(Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri)

Dr. Mikâil BAYRAM

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XVII
SAYI: 1

OCAK
SUBAT
1978

24

mine rağmen Anadolu Türk kültür ve medeniyetinin en karanlık devri de hiç şöphe yok ki, bu devirdir. Birçok araştırmalara rağmen, henüz yeterince aydınlığa kavuşmuş değildir. Türkiyemizde el-yazması eserler ihtiva eden yüzü aşkın kütüphane ve arşivden pek azının ilmî bir kataloğu yapılabilmiş olduğundan bu dönemde te'lif edilmiş

manlı Devletinin kuruluşunda en önemli rolü oynadığı bilinen Anadolu'daki Ahi Teşkilatının kurucusu olan AHI EVREN hakkında menkıbevî bilgilerin dışında hiçbir malûmat bize intikal etmiş değildir. Bu önemli şahsiyetin yaşadığı devir, çevresi ve kişiliği hakkında gerçek bir bilgi mevcut olmadığı gibi, eserlerinin mevcudiyeti, dola-

yısıyla fikir hayatı, devrinin fikir akımları arasındaki yeri, eğitim ve öğretim metodu tamamen bize karanlık idi. Fakat Anadolu'da te'lif edilen Farsça eserler üzerinde yaptığımız sürekli çalışmalar sonunda elde ettiğimiz belgeler ve yeni eserler ile Ahi Evren'in tarihî şahsiyeti, çevresi ve 20. ye yakın eserini tesbit etmiş bulunmaktayız, bu ça-

kilatının en başta gelen kurucusu ve Anadolu Selçukluları devrinde, Anadolu'da bulunan fikir akımlarından birinin lideri olduğu anlaşılan bir bilginin gerçek şahsiyeti ilk defa bu çalışmamızla ortaya konmuş olmaktadır. Bugüne kadar Ahi Evren'in gerçek bir şahsiyet olup olmadığı hakkında şüphelerin bulunması bir yana, yapılan araştırmalarda men-

**ANADOLU AHİLİĞİNİN
KURUCUSU VE O DEVİR
TÜRKMENLERİNİN FİKRİ VE
HATTÂ SİYASİ LİDERİ OLAN
AHİ EVREN'İN YENİ
BAŞTAN ÖĞRENİLMESİ
GEREKMEKTEDİR.
DOLAYISIYLA O DÖNEMİN
SOSYAL VE SİYASİ
OLAYLARI YANINDA
TÜRKMENLERİN DİNİ VE
KÜLTÜREL DURUMLARINI
YENİ BAŞTAN TETKİK
ETMEK ZARURETİ DE
DOĞMUŞ BULUNMAKTADIR.**

İşmamızdan sonra diyebiliriz ki, Anadolu Selçukluları devrinde yaşayan pek az bilginin hayatı, çevresi ve fikirleri Ahi Evren'inki kadar detaylı bilinir duruma gelmiştir.

Anadolu Türk Kültürü ve Medeniyetinin, Türk Dili ve Edebiyatının oluşmasında, gelenek ve törelerinin yerleşmesi ve korunmasında en önemli etkisi bulunan Ahi Teş-

kıbevî ve efsânevî bilgiler aşılamamıştır. Çünkü, bu araştırmalarımıza kadar Ahi Evren Şeyh Nasîr üd-Din Mahmud hakkında yapılan çalışmaların tek kaynağı Menakıb-Name ve Şecere-Namelerde verilen hayat mahsûlü bilgiler olmuştur. Aşık Paşa-Zade, Taşköprülü-Zade ve Gelibolulu Âlî'nin Ahi Evren'i, Orhan Gazî (726-76 - 1326-1359) devri bil-

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XVII
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1978

25

gin ve azizlerinden saymaları araştırmacıları büsbütün bocalatmıştır. Bir taraftan menkıbelerde onun I. Alaeddin Keykubad'a (618-634/1221 - 1237) yakın olduğu, Şems ve Mevlânâ ile ilgisi, Sadreddin Konevî ile görüşmeleri hikâye edilirken, bir taraftan da tam 100 sene sonraya giderek O'nu, Orhan Gazi'nin muasırı göstermek, araştırmacıları çeşitli tutarsız yorumlara başvurmak zorunda bırakmıştır. (1)

Gene bugüne kadar Ahi Evren'in eserlerinin mevcudiyeti bilinmediği ve hatta akıllardan bile geçmediği için Debbağların Pîri ve 32 çeşit esnaf ve san'atkârın lideri olarak bilinen bu ermiş kişinin düşünce yapısı, eğitim ve öğretim tarzı, sosyal faaliyetleri hakkında hiçbir görüş ve düşünce mevcut değildi. Bütün bu hususları sözü ettiğimiz araştırmamızda detaylı olarak açıklamış bulunuyoruz. Şimdi bu sekiz senelik mesaimizi kapsayan araştırma ve incelemelerimizin nasıl bir gelişim gösterdiğini kısaca anlatmaya çalışalım.

Konya Yüksek İslâm Enstitüsü de Öğretim Görevlisi iken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars filolojisi Profesörlerinden Tahsin Yazıcı'nın nezaretinde "Konya Yusufâğa Kütüphanesinde bulunan Farsça el-yazması Eserler" konulu bir yeterlilik tezi çalışması yaptığım sıralarda, sözü edilen kütüphanede bulunan Farsça eserler arasında, bugüne kadar neşri yapılmamış olan "Matâli; ül-İman" adlı bir eser dikkatimi çekmiş ve o zaman bu eserin neşrini düşünmüştüm. Bu maksatla adı geçen eserin nüshalarını araştırmaya koyuldum. Bu araştırmalar sonunda eserin Türkiye kütüphanelerinde beş nüshasını tesbit edebildim. Bu beş nüshanın her birinde eser metninin dışına müstensihler tarafından yazılan kayıtlarda eserin yazarı belirtiliyor ve her nüshada bir başka yazara malediliyordu. Bu durum beni ese-

rin bu yazarlardan hangisine ait veya gerçek yazarının kim olduğunu araştırmaya mecbur bıraktı. Bu arada eserin en eski iki nüshası, uzun adı: "Tabsiret ül-mübtedi ve tezkiret ül-müntehi" olup, daha çok kısa adı olan: "Tabsire" diye tanınan eser ile bir arada bulunuyordu. Bu iki eseri karşılaştırdığım zaman birçok yönlerden birbirine benzediklerini gördüm ve her ikisinin bir müellife ait olduğu hakkında kesin bir kanaata vardım. Bu defa, "Tabsire" adlı eser üzerinde araştırmaya koyuldum. Bu eserin de 26 nüshasını buldum. Aynı şekilde muhtelif yazarlara isnad edilmekte olduğunu gördüm.

Bütün nüshalarda bu iki eser sırası ile; Fahr ud-Dîn-i Râzî, Necm üd-Dîn-i Dâye, Sadr ud-Dîn-i Konevî, Şeyh Nasîr üd-Dîn ve Şeyh Nâsîr üd-Dîn adlı bilginlerden birine mal edilmekte idi. Fazla olarak Tabsire'nin bir nüshasında O'nu müfessir Kâzî Nasîr üd-Dîn el-Beyzâvî'ye nisbet edilmiş buldum.

Bu bilginlerden ilk üçü ve sonuncusu bilinen şahıslar idi. Fakat Şeyh Nasîr ud-Din ve Şeyh Nâsîr ud-Din'in -ki, sonraları bu iki ismin bir şahsa ait olduğu anlaşıldı-

(1) Msl. Muallim Cevdet, Ahi Evren'in Vakfiye'sini neşrederken (Bk. Zeyl alâ Faslı fi kitab er-Rihle li İbn Batuta, İst. 1351/1932, S. 279-282) Vakfiye sahibini hiç olmazsa Orhan Gazi devrine yaklaştırmak için Vakfiye'nin 676 (1278) olan tarihinin 706 (1306) olması gerekir düşüncesiyle değiştirmiştir. Cevat Hakkı Tarım ise, Ahi Evren'e muasır olan Ala ud-Din Keykubad'ın son Selçuklu Sultanı III. Ala ud-Din Keykubad (707/1307) olması gerektiğini savunmuştur. (Bk. Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar, Kırşehir: 1938, S. 116-117) Aynı yazar bir başka eserinde (Tarihçe Kırşehri-Gölşehri İst. 1948 S. 89) Ahi Evren'in Orhan Gazi'nin Kayınpederi Şeyh Edebali'nin oğlu Ahi Mahmud olduğunu sanmaktadır. Ayrıca Bk. A. Gölpınarlı, Menakıb-i Hacı Bektaş-ı Veli İst. 1958 S. 120-123.

kimliği bilinmiyor ve işitilmemiş bir isimle karşılaşıyordum. Ancak Eflâkî "Menâkıb ül-arifin"inde⁽²⁾ sarıh olarak, Katip Çelebi ise, "Keşf üz-Zünûn" unda⁽³⁾ dolaylı olarak "Tab-sire" adlı eserin Şeyh Nâsır üd-Din'e ait olduğunu kaydettikleri görülyordu. Eflâkî'nin adı geçen eserinin birkaç yerinde bu yazar hakkında verdiği bilgilerden O'nun, Sadr ud-Din Konevî'nin yakınlarından, Mevlânâ'ya muarız olanların başında geldiği anlaşılıyordu. Mevlânâ'ya muarız olduğu için Eflâkî'nin hakaretlerine maruz kalan bu zatın Ahilerden biri ve hatta ileri gelenlerinden olduğu da farke-dilmekte idi. Böylece Anadolu Selçukluları devresinde Şeyh Nâsır ud-Din (veya; Nasîr ud-Din) adında Farsça eserleri bulunan bir bilgini yaşadığı meydana çıktı.

Bundan sonra Sayın Hocam Prof. Tahsin Yazıcı beni "Menakıb ül-arifin" de adı iki yerde Şeyh Nâsır üd-Din,⁽⁴⁾ bir yerde de, Şeyh Nasîr üd-Din el-Konevî,⁽⁵⁾ Keşf üz-zünûn" da ise, Şeyh Nâsır üd-Din el-Muhaddis⁽⁶⁾ olarak geçen bu bilginin hayatı, çevresi ve eserlerini konu edinen bir doktora çalışması yapmaya teşvik ettiler.

Eflâkî "Menakıb ül-Arifin"inde O'nu, Sadr üd-Din-i Konevî'nin yakınları arasında göstermekte idi. Bu bakımdan Sadru üd-Din-i Konevî'nin yakınlarına, yakınlarının da O'na yazdığı mektupları tetkik ederken Konevî'nin Şeyh Nasîr üd-din'e, Şeyh Nasîr üd-Din'in de Konevî'ye yazdığı mektuplarla karşılaştık.⁽⁷⁾ Ancak, bu mektupların çoğunlukla İran'lı meşhur matematikçi ve Feylesof Hace Nasîr üd-Din-i Tûsî'ye nisbet edildiği anlaşıldı. Diğer taraftan Şeyh Nasîr üd-Din Mahmud'un bilinen eserlerinin nüshalarını ve bu nüshalara müstensihler tarafından yazılan kayıtları tesbite çalışırken başka eserleriyle karşılaştık. Bu çalışmalar sonunda te'lif ve tercüme olmak üzere 17 eseri mey-

dana çıkmış oldu. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

- 1 — Matali ül-iman,
- 2 — Menahıç-i Sayfi,
- 3 — Tabsirat ül-mubtedi ve tezki-ret ül-müntehi,
- 4 — Yezdan-şinaht,
- 5 — Mürşid ül-kifaye,
- 6 — Ağaz u encam,
- 7 — Medh-i fakr u zemm-i dünya,
- 8 — Risale-i Arş,
- 9 — Mukatebat beyne Sadr ud-Din el-Konevî,
- 10 — Cihad-name.

Böylece tesbit edilen eserlerinde ve özellikle Sadr ud-Din Konevî'ye yazdığı mektuplarda kendisi ve yakınları hakkında verdiği bilgileri değerlendirme sonunda O'nun tanınmış seyyah Sofilerden Evhad üd-Din-i Kirmanî'nin müridlerinden olup, kızı Fatıma ile evli bulunduğu, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Ala üd-Din Keykubad'a üç eser, Keykubad'ın emirlerinden Celal üd-Din Karatay ve Seyf üd-Din Tuğrul'a birer eser ithaf ettiği anlaşıldı. Bu arada eserlerinden birine, müridlerinden biri tarafından yazılan bir kayıttan Menakıb ül-ârifin'de geçen bir hikâyeden (660/1262) da ölüğü, tam ve doğru adının da "Şeyh Nasîr üd-din Ebu'l-Hakâyık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî" olduğu meydana çıktı.

- (2) Menâkıb ül-ârifin, Nşr. Tahsin Yazıcı, Ank. 1959-1961, II. 188-190. Bu eserin Prof. T. Yazıcı tarafından "Ariflerin Menkıbeleri" adıyla yapılan tercümesinde (İst: 1964) I, 179-182 dedir.
- (3) Keşf üz-zünun, Nşr. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge, İst. 1941-1943, I, 338.
- (4) Menâkıb ül-ârifin, I, 119: Bu eserin Türkçe tercümesinde bk, Hikâye, 3/37.
- (5) a.g.e., II, 188-190.
- (6) Keşf üz-zünun, I, 338.
- (7) Bu mektupların Türkiye Kütüphanelerinde 43 nüshasını bulduk. Ancak her nüshada mektup sayısı ve mektupların mahiyeti büyük ölçüde farklılık arz etmektedir.

AHI
EVREN
KİMDİR?

DİYANET
DERGİSİ
CİLT: XVII
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1978

Şeyh Nasîr üd-din'in devrinin bazı siyasî olaylarına karıştığı ve bu yüzden beş sene müddetle tutuklu bulunduğu "Medh-i fakr u zem-m-i dünya" adlı eserinin önsözünden anlaşılmakta idi⁽⁸⁾. Bu çalışmamızda söz konusu tutukluluğunun sebebi olarak Ahî Evren Şeyh Nasîr üd-Din'in Sultan II. Gıyas üd-din Keyhüsrev'i öldürüp, Sa'd üd-din Köpek'i Selçuk tahtına oturtmayı planlayan örgüte⁽⁹⁾ adı karıştığı ve bu yüzden beş sene müddetle tutuklu kaldığı ortaya çıkarıldı.

Doktora çalışmamızı tamamlayınca kadar açıklığa kavuşturamadığımız bir husus vardı, o da şu idi: Şeyh Nasîr üd-Din, Ala üd-Din Keykubad ve oğlu Gıyas üd-Din Keyhüsrev zamanlarında Konya'da bulunuyorken, Gıyas üd-Din dönemindeki tutukluluğundan sonra Konya'nın dışında bulunduğu ve buradan Konevî'ye mektup yazdığı tesbit edilmiş bulunuyordu. Ancak buranın neresi olduğu tesbit edilememişti. Bilahare, sözkonusu mektuplardan birinde⁽¹⁰⁾ adları geçen Şeyh Necm üd-Din, Kâzî Mecd üd-din-i Merendî, Mahmud Beğ ve Emir Bedr üd-din Abd'üs-Semed'in kimlikleri araştırılırken Necm üd-Din'in Sadr üd-Din Konevî'nin talebelerinden olup, Kırşehir'de Müderrislik ve Kadılık yaptığı, Mecd üd-Din Merendî'nin Kırşehir Kadısı olduğu, Bedr üd-Din Abd'üs-Samed'in de, Kırşehir Emîri olduğu anlaşıldı⁽¹¹⁾. Bu durum Şeyh Nasîr üd-Din'in Kırşehir'den Konevî'ye mektup yazdığına kesinlik kazandırdı. Bunun üzerine Anadolu Selçukluları döneminde Kırşehir'de yetişen bilgilerin eserleriyle meşgûl olurken Gülşehrî'nin; "Menakıb-ı Ahi Evren"inde⁽¹²⁾, Firdevsî-i Rûmî'nin; "Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî"sinde (Vilayet-name), Aşık Paşa-zade'nin; "Tevarih-Âl-i Osman"ında, Taşköprü-zade'nin; Şakayık'ında ve nihayet Gelibolu'lu Âlî'nin; "Kühn ül ahbar"ında kendi-

sinden bahsedilen meşhur Ahi Evren'in adı, "Vakfiye"sinde "Şeyh Nasîr üd-Din Ahi Evren" olarak, Ahi Evren ve Ahî Sinan adına düzenlenmiş Şecere-namelerde ise, "Ahi Evren Şeyh Nâsır üd-din Mahmud b. Abbas" olarak geçiyordu⁽¹³⁾. Ayrıca Menakıb-namelerde O'nun Sultan I. Ala üd-din'e, Sadreddin Konevî'ye yakınlığı da hikâye ediliyordu. Daha sonra geliştirilen bu çalışmalar sonunda Doktora çalışmamıza konu olan Şeyh Nasîr üd-Din Mahmud b. Ahmed el-Hoyî'nin Anadolu'da Ahî teşkilâtının kurucusu olarak bilinen Ahî Evren Şeyh Nasîr üd-din Mahmud'dan başkası olmayıp, meşhur adı olan Ahi Evren ile tanındığı anlaşıldı. Nitekim, birçok yazıların belli bir ad ile meşhur ve ma'ruf oldukları bilinir.

(8) Bursa Eski Eserler Kütüphanesi nr. 1184, yp. 180b.

(9) Menâkıb-ı Şeyh Evhad üd-Din-i Kirmani, ngr. B. Feruzanfer, Tahran, 1969 S. 140; İbn Bibi, El-Evâmirü'l-Alâiyye. ngr. A. Sadık Erzi (Tıpkı basım) Ank. 1956 S. 479-482.

(10) Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi nr. 1633 yp. 92a.

(11) Bu zatların adı "Caca oğlu Nur el-Din'in Arapça ve Moğolca Vakfiyesi" inde (Ahmet Temir tarafından 1959 da Ankara'da neşredilmiştir.) geçmektedir.

(12) Bu eser 167 beyitten ibaret bir Mesnevî olup Ahi Evren'e methiye mahiyetindedir. Franz Teaschner tarafından (Wiesbaden, 1955) de neşredilmiştir. Bu mesnevî'nin Gülşehrî'ye ait olmadığını kesin olarak isbat etmiş bulunuyoruz.

(13) Şecere-namelerde anlatılan bir esnede Ahi Evren'in, Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ın oğlu olduğu ileri sürülmüştür. Oysa, H. VII. asırda yaşayan Ahi Evren'in I. asırda yaşayan Hz. Abbas'ın oğlu olamayacağı gayet açıktır. Yukarıda görüldüğü üzere O'nun tam adından bahasının adının Ahmed, nisbet adından da Hoylu (İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde 50.000 nüfuslu bir yerleşim merkezidir), olduğu anlaşılmaktadır.

Ahi Evren Vakfiyesinde "Türbeye bitişik mescidte namazları kıl-
dıracak şeyhin sabah namazların-
dan sonra yâsin-i Şerif ve Şeyh Ha-
mid-i Veli'nin evradını okuması şar-
tı konulmuştur. Burada adı geçen
Şeyh Hamid Şeyh Nasîr üd-Din'in
(Ahi Evren) Şeyhi Evhad üd-Din
Kirmani'dir⁽¹⁵⁾. Çünkü Evhad üd-
Din'in tam adı, Evhad üd-Din Ha-
mid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmani olup,
(16), Evhad üd-Din onun lakabı esas
adı ise, Hamid'dir⁽¹⁷⁾. Vakfiyedeki
bu kayıt da Ahi Evren'in doktora
çalışmamıza konu olan Şeyh Nasir
üd-Din el-Hoyi olduğunun başka
bir delili.

İşte böylece Doktora çalışma-
mıza konu olan Şeyh Nasîr üd-Din
Mahmud el-Hoyî'nin Anadolu Ahî-
liği'nin kurucusu Ahi Evren olduğu
tesbit edildikten sonra, şimdi de,
O'nun hayat hikâyesi, siyâsî dü-
şünce ve faaliyetleri, Mogollarla,
Mevlânâ ve Mevlevîlerle mücadelesini
ana hatlarıyla anlatalım.

AHI EVREN'İN HİKAYESİ VE FİKİR MÜCADELESİ

Şeyh Nasîr üd-Din Ahi Evren'in
nisbet adından Hoylu olduğu anla-
şılmaktadır. Gerek Gülşehrîye ait
olduğu sanılan "Menakıb-ı Ahi Ev-
ren"anda, gerek "Şecere-name"ler-
de 93 yıl yaşadığı kayıtlıdır. Yu-
karıda belirttiğimiz gibi, bir ka-
yıtta da 660 (1262) da öldüğü ke-
sin olduğuna bakılırsa 567 (1175)
de doğduğu ortaya çıkmaktadır.
Çoğunluğu ve ilk tahsil devresi
memleketi olan Azerbaycan'da geç-
se bile bilahere Horasan'a giderek
bir süre kendi ifadesine göre Herat
Kazi'l-Kuzat'ı Fahr üd-Din-i Razi'den
istifade etmiş ve hizmetinde bulun-
muştur. İlk tasavvufî terbiyeyi de
Horasan ve Maveraünnehir'de iken
Ahmet Yesevî'nin (562/1068) tale-
belerinden aldığı muhakkak olan
Ahi Evren, daha sonra bir Hacc se-

yahatine çıktığı ve bu seyahatları
sırasında Şeyhi olan Evhad üd-Din-i
Kirmani ile tanıştığı ve O'na intisap
ettiği anlaşılmaktadır. 602 (1205)
yılında Sadr üd-Din-i Konevî'nin
babası Mevd üd-Din İshak'ın dela-
letiyle Evhad üd-Din, Muhyi'd-Din
İbn'ül-Arabîlerle birlikte Anadolu'ya
gelen Ahi Evren, 603 (1206) yıla-
nda da Kayseri'ye yerleşmiş ve bu-
rada bir deri atölyesi kurarak deb-
bağlık yapmıştır. Bu yüzden, tarih
boyunca Debbağların Pîri olarak
tanınmıştır. Hocası Evhad üd-Din'in
kızı Fatıma ile evli olan Ahî Evren
Şeyh Nasîr üd-Din hocası Kirmani
ile Anadolu'da şehir şehir, kasaba
kasaba gezerek Ahi teşkilatını kur-
muşlardır. Ala üd-Din Keykubad
zamanında Konya'ya gelen Şeyh
Nasîr üd-Din Mürşid'ül-Kifaye ve
Yezdan-şinaht adlı eserlerini bu Sul-
tana sunmuş ve bu Sultanın emri
ile İbn Sina'nın "Risale fi'n-nefs'in
Nâtika" sını Farsçaya tercüme et-
miştir. Sa'd üd-Din Köpek olayın-
dan sonra bazı çevrelerin -ki, Mev-
levîler olduğu anlaşılmaktadır- ih-
barı ve Sultana hülûl etmeleri üze-
rine Ahiler de olayla ilgili görüle-
rek takibata uğrayıp, hapsedilmiş-
lerdir⁽¹⁸⁾. Böylece, Ahilerin lideri
olan Ahi Evren de tutuklanmıştır.
Kendisi bu tutukluluğu hakkında
kısaca şöyle demektedir: "Hiçbir
suçum ve günahım olmaksızın beş
senedenberi maruz kaldığım işken-
ce ve zulüm ile fikir hayatım pe-

(15) Ahi Evren üzerinde araştırma ya-
panlar Vakfiyesinde adı geçen
Şeyh Hamid-i Veli'nin Meşhur
Hamid üd-Din Aksarayı (815/
1412) olabileceği görüşünden ha-
reket ederek Ahi Evren'i ta IX
(XV). asır azizlerinden gösterme
çabasına düşmüşlerdir.

(16) İbn ül-Arabî, el-Futuhat ül-Mek-
kiye, Bulak-1893, I, 165, III, 56;
H. Kerbelai, Ravzat ül-Cinan,
Tahran 1349, s. 60, 63, 68, 208.

(17) Krş. Menakıb-ı Şeyh Evhad üd-
Din, Önsözü, s. 10-11.

(18) Menakıb-ı Şeyh Evhad üd-Din, S.
140.

rişan bir vaziyettir.”⁽¹⁹⁾ Bu olayda çok sayıda Ahi'nin tutuklandığı anlaşılmaktadır. Bu olaylar üzerine Ahi Evren Şeyh Nasır üd-Din'in bağlıları ve Ahi kuruluşunun üyeleri olan Türkmenler Baba İshak'ın başkanlığında Amasya; Tokat, Çorum ve Kırşehir yöresinde II. Gıyas üd-din'in zulüm ve adâletsizliğini öne sürerek isyan ettiler⁽²⁰⁾. Kayseri'de bir süre Evhad üd-Din ve Ahi Evren'in nezaretinde yetişen Hacı Bektaş da⁽²¹⁾ bu isyana katılmıştır. Aslında Ahi Evren ve Ahi teşkilatı, Köpek'in kötü emeline alet olmuş değillerdir. Ancak II. Gıyas üd-Din, büyük oğlu olduğu halde, küçük oğlunu veliaht tayin eden babası Alaüd-Din Keykubad'ı zehirleterek tahta geçmeyi başarmıştı. Ahilerse, Anadolu Ahiliğinin en büyük hamisi olan Keykubad'ı öldüren ve aslında yetersiz de olan Gıyas üd-Din'e karşı oldukları gibi, Ahi Evren'in yakınlarından olan Kemal üd-din Kamyar'ı ve Vezir Tac üd-Din'i öldürdüğü ve Harzemli askerlere kötü muamelesi yüzünden Sa'd üd-Din Köpek'e de karşı idiler⁽²²⁾. Gıyas üd-Din Köpek'i hallettikten sonra Ahilerin de kendisine karşı olduklarını bildiği için ülke çapında Ahi ileri gelenlerini ve bu arada Ahi Evren'i de tutuklayarak işkenceye tabi tutmuştur. II. Gıyas üd-Din'in ölümünden sonra yerine oğlu II. İzz üd-Din Keykavus geçince, babası zamanında tutuklananlar serbest bırakılmışlardır⁽²³⁾ Ahi Evren'in de tutukluluğu sona erince Denizli'ye gider. Denizli'de kısa bir süre kalan Ahi Evren, Menakıp-namelere göre burada bahçivanlık yapmıştır. Ahi Sinan adındaki talebesini Denizli'ye temsilci (Halife) olarak koyan Ahi Evren, Konya'ya dönünce Mevlânâ ve Mevlevîlerle aralarındaki müna-zaa yeniden alevlenir.

Liderleri Ahi Evren olan Ahilerle, Mevlânâ ve Mevlevîler arasındaki ayrılığın esası, Evren'in şeyhi ve kayınpederi Evhad üd-Din Kir-

mânî ile, Mevlânâ'nın şeyhi Şems-i Tebrîzî arasındaki ihtilaf ile Ahi Evren'in hocası Fahr ud-Din-i Râzî ile Mevlânâ'nın babası Baha üd-Din Veled arasındaki ihtilafın Anadolu'da sergilenmiş bir devamı olup, zamanla çok haşin boyutlara ulaşarak Şems-i Tebrîzî'nin Ahiler tarafından öldürülmesine kadar varmıştır⁽²⁴⁾. Mogolların Anadolu'yu istilâ edip, Anadolu'nun yönetimine karışmaları ile, Ahi Evren ve Mevlânâ arasındaki ayrılık siyasi bir mahiyet de kazanmıştır. Mevlânâ ve Mevlevîler Kırşehir, Aksaray, Karaman ve Denizli'de Moğol yönetimine karşı direnen Ahi teşkilatı ve Türkmenler karşısında, Moğol yanlısı bir siyasi tutum izlemişlerdir⁽²⁵⁾. Bu mücadele aynı zamanda Türkmenlerin Fars (İran'lı) unsuruna karşı direnmeleri ve yönetimi ellerine geçirme isteklerinin de sonucudur. Bu yüzden o devrin yarı resmî tarihçileri ve Mevlevî yazarlar bu Türkmen hareketlerini

(19) Bursa Eski Eserler Kütüphanesi nr. 1184, yp. 180b.

(20) İbn Bibi, 498-504; Ebu'l-Ferec, II. 539-540.

(21) Menakıb-ı Şeyh Evhad üd-Din, S. 81-82.

(22) Anonim, Tarih-i Âl-i Selçuk, nşr. F. Nafiz Uzluk, Ank. 1952, s. 49.

(23) Ebu'l-Ferec Tarihi, trc. Ö. Rıza Doğrul. Ank. 1950, II. 537. Burada Ebu'l-Ferec'in Gıyas üd-Din tahta geçince tutuklu bulunan 12.000 kişi serbest bırakıldı, şeklinde verdiği "Gıyas üd-Din ölünce" şeklinde olması gerekir. Çünkü saltanatı zamanında Köpek taraftarları Ahiler ve Baba İshak taraftarı Türkmenlerden çok sayıda insan tutuklamış bulunuyordu. Babası döneminde ise, hiçbir topluca tutuklama olayı mevcut değildir.

(24) Şems'in Ahiler tarafından öldürüldüğü hakkındaki delilleri burada serdetmek bu yazının hacmini büyüteceği gibi, ilzüm da görmüyoruz.

(25) Menakıb ül-ârifin'de Mevlânâ ve Mevlevîlerin Türkmenlere karşı olduklarına dair müteaddit hikâyeler vardır.

Haricî, Şîî, Bâtînî, Râfizî ve hatta Dinsizlerin devlete karşı isyanları olarak nitelendirilmişlerdir. Bu hareketlerin İran'da Selçuklulara isyan eden Bâtînî mezhebi lideri Hasan Sabbah'ın yönettiği Bâtînîlerle aynı paralelde göstermeye çalışarak geniş halk kitleleri arasında Türkmenlere karşı kamu oyu oluşturma maksadı güdüldüğü görülmektedir. Bütün İslâm Dünyasından fütüvveti (Ahiliği) yeniden teşkilâtlandırıp, kendi şahsında birleştiren Nâsiri-Dinillah şîîleri de bu organizasyona dahil edilebilmek için şîîlerin 12 İmam Akîdesini kabullenmiş ve bunu bütün fütüvvet ehline de benimsetmiştir. Dolayısıyla, Anadolu Ahîleri ve Türkmenler genel olarak Sünnî Şafiî olup, 12 İmama da samimi olarak saygılı idiler. Bilindiği gibi her Tasavvufî meslekte belli bir ölçüde Bâtînî ve Şîî temayülü vardır. Bu yüzden Türkmenler ve Ahîler de bu akıdeyi rahatlıkla benimsemişlerdir.

Bu bakımdan Ahî ve Türkmenlerin 12 İmama samimi sevgi ve saygıları dışında şîî oldukları hakkındaki Fuat Köprülü ve başkalarının iddiaları hiçbir esasa dayanmamaktadır Bu cümleden olarak şunu da belirtelim ki,

Ahî Evren'in eserlerinden hiçbirinde O'nun Bâtînî ya da Şîî olduğuna dair en küçük bir kayıt olmadığı gibi, Sünnî-şafiî ve Eş'arî olduğuna dair kesin ve açık ifadeler vardır⁽²⁶⁾. Hacı Bektaş ve Baba İshak için de aynı şeyi söylemek durumundayız.

Eflâkî'nin verdiği yanıltıcı bilgilerden dolayı bugüne kadar Mevlânâ ve Mevlevîlerin Ahîlere karşı menfî tutumu farkedilememiştir⁽²⁷⁾.

Moğol yanlısı siyasî tutumları ise ilk defa merhum Fuat Köprülü tarafından ortaya atılmış ve haklı olarak ısrarla üzerinde durulmuştur⁽²⁸⁾

Bu siyasî ve fikrî mücadele Ahî Evren'in ölümünden sonra da devam etmiş ve geniş ölçüde Ahî ve Ahî yanlısı devlet büyüklerinin öldürülmesi, tutuklanması ve takibata uğraması olaylarına sebep olmuştur⁽²⁹⁾

Bu durum, çok sayıda Ahinin Moğol baskılarının ulaşmadığı batı hudut boylarına göç etmelerine yol açmıştır. Hudut boylarında da Osmanlı devletinin kurulmasında en önemli âmil olmuşlardır. Bizzat Osman Gazi'nin Kayınpederi Ahî Edebâlî ve oğlu Ahi Mahmud Ahi Evren'in son yerleştiği yer olan Kırşehir'den göçüp batıya (Sögüt) gitmişlerdir⁽³⁰⁾. Ahîlerin Ankara ve havalisini Osmanlılara ilhak etmeleri olayı da bunun sonucudur.

Şems'in öldürülmesinden sonra Mevlevîlerin Ahi Evren üzerindeki baskıları artınca Konya'da iki Tekkenin Şeyhliğini yapmakta olan Ahi Evren yerine Seyyid Şeref üd-Din ile Ahi Ahmed'i vekil bırakarak Kırşehir'e gitmek zorunda kaldı⁽³¹⁾ Ömrünün son 14 yılını Ahîlerin ve Türkmenlerin en kesif olduğu Kırşehir'de geçirmiştir. Hayatının bu son döneminde Ahi Evren son derece karamsar, insanlardan küskün bir halet-i rûhiye içindedir. Devlet adamlarının zulmünden İslâmın yok

(26) MsL Bk. Menahic-i Seyfi, Bursa Eski Eserler Küt. nr. 1184, yp. 51b; Metali'ül-İman Konya Yusuf Ağa Küt. nr. 4866, yp. 30a.

(27) Franz Teaschner, Mevlânâ ve Çevresinin Ahîlere karşı menfî tutumunu farketmiş görünmektedir. Bk. Çağrı, Konya: 1967, Sayı: 113, 2-5.

(28) Anadolu'da İslâmiyet İst. Ed. Fak. Mecm. IV, 79; Anadolu Selçukluları Tarihinin yerli kaynakları. Belleten, VII. 452; Osm. Devletinin Kuruluşu: İst. 1959 S. 101.

(29) İbn Bibi, S. 642; Aksarayî, Mütasameretü'l-Ahbar, nşr. O. Turan, Ank. 1944 s. 72-73; Menakibü'l-Ârifin, I, 519-520.

(30) H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, İst. 1329-1332, III. 206.

(31) Şems'in öldürülmesi olayına Mevlânâ'nın oğlu Alâ üd-Din Çelebi'nin de karıştığı bilinmektedir. Bu olaydan sonra A. Çelebi'nin de Ahi Evren ile beraber Kırşehir'e gittiği anlaşılmaktadır. Bk. Menakibü'l-Ârifin, Hikâye: 3/412 ve 8/58.

AHİ
EVREN
KİMDİR?

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XVII
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1978

olmasından üzgün ve bitkin bir vaziyettedir⁽³²⁾.

Sadrü'd-Din Konevî'ye son derece düşkün olan Ahî Evren Kırşehir'den bu aziz dostuna mektuplar yazarak tesellî bulmaktadır. Mektuplarından birinde O'na iştiyakını; "Seni görmediğim bir gün, bana bir ay ve seni görmediğim bir ay, bana bir yıl kadar uzun geliyor" şeklinde belirtiyor. Bu mektubun tarihi, 25 Şevval 653 (1255) dir⁽³³⁾. Aynı yıl içinde Sadrü'd-Din Konevî'nin Kırşehir'e giderek kendisini ziyaret ettiğini de biliyoruz⁽³⁴⁾. Gene Konevî'ye yazdığı mektuplardan birinden O'nun son derece güçsüz ve hasta olduğunu öğreniyoruz. Tac-ü-d-din Kâşî adında biri Konevî'nin bir mektubunu getirince:

"Senin mektubunla dünyalar benim oldu, senin lütfunla gönlüm ebedî bir hayat buldu."

"Gönlüm ölü bir vaziyette idi, fakat mektubun okununca her harfinden gönlüm bin can buldu." beyitleriyle memnuniyetini belirtmekte ve mektubu kendisine okuduklarını ifade etmektedir. Bu durum Ahî Evren'in ömrünün son yıllarında son derece yaşlı olduğunu ve gözlerinin görmediği fikrini uyardırmaktadır. Dolayısıyla O'nun 93 yaşında öldüğü şeklindeki rivayetlerin doğruluğu meydana çıkmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, yakınlarından birinin eserlerinden birine yazdığı bir kayıfta 660 (1262) da hayatta olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Eflâkî'nin naklettiği bir olaydan bu Mevlânâ düşmanının 660 (1262) da öldüğü daha doğrudur. ~~su öldürüldüğü anlaşılmaktadır.~~

SONUÇ

Buraya kadar ana hatlarıyla Ahî Evren'in hayat hikâyesini fikrî ve siyâsî mücadelelerini yazmış olduk. Bu kısa açıklamamızdan da anlaşılacağı gibi, Anadolu Ahiliğinin kurucusu ve o devir Türkmenlerin fikrî ve hattâ siyâsî lideri olan Ahî Evren'in yeni baştan öğrenilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla o dönemin sosyal ve siyâsî olayları yanında Türkmenlerin dîni ve kültürel durumlarını yeni baştan tetkik etmek zarureti de doğmuş bulunmaktadır. Hattâ bir ölçüde Mevlânâ ve Mevlevîliğin de yeniden gözden geçirilerek değerlendirilmesi gerektiği bu sahanın müteahhassırları tarafından rahatlıkla anlaşılacağını ümid ediyoruz. İşte henüz neşretme imkânı bulamadığımız sözünü ettiğimiz araştırmamızda bunu bir ölçüde yapmış bulunuyoruz.

(32) Ağaz u encam, Bursa Eski Eserler Küt. nr. 1184, yp. 198a.

(33) Konya Müze Küt. nr. 1633, yp. 113b.

(34) İbn Bibi, s. 613-614.